

تاریخ تحولات فکری یک ملت مقدور نیست، مگر آنکه کلیه آثار مکتوب و غیرمکتوب مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد، و عناصر اصلی که زنجیره تفکر ملت را می‌سازند استخراج، طبقه‌بندی و تفسیر شوند. در این میان متون حماسی نقشی برجسته دارند، زیرا از یک سو متنی مکتوب در دسترس محقق است و از سوی دیگر این متن مکتوب، روایتگر دوره نامکتوب حیات بشری است. متون اساطیری در آن سوی تاریخ مکتوب قرار دارند و آغاز تاریخ همه ملت‌های متمدن جهان اساطیری است.

در میان ملت‌های جهان، ایران یکی از ارزشمندترین بخش‌های تاریخ اساطیری را داراست و خود توانسته الهام‌بخش بسیاری از ملت‌ها باشد. اما در این میان حضور حکیم ابوالقاسم فردوسی در عرصه فرهنگ اساطیری ایران چنان عمیق و گسترده است که دیگر متون را از میدان بدور کرده است و اسطوره‌های بلامنازع در این عرصه میداناری می‌کند.

همین بلامنازع بودن، موجب شده دیگر متون حماسی که تکمیل‌کننده این زنجیره تفکر هستند، در چشم خداوندان معرفت چندان وزنی نداشته باشند. اما این امر نباید مانعی در امر نشر متونی از این دست تلقی شود! نشر کوش‌نامه سروده حکیم ایرانشان ابوالخیر به تصحیح استاد دکتر جلال متینی استاد سابق دانشگاه فردوسی مشهد یکی از این کوشش‌هاست.

کوش‌نامه در تقسیم‌بندی متون حماسی به: ملی و تاریخی و دینی در زمره متون حماسی ملی است و در گروه کتابهایی چون شاهنامه و گشتاسب‌نامه و گرشاسب‌نامه و بهمن‌ماه و فرامرزنامه و برزوانه و شهریار نامه و جهانگیر نامه و سوسن‌نامه... قرار می‌گیرد و علی‌القاعده در بررسی محتوایی آن باید ملاحظاتی را در نظر گرفت که هنگام تحلیل متون

حماسی ملی لحاظ می‌شود.

کوش‌نامه روایت زندگی پرفراز و فرود کوش پیل دندان، فرزند کوش برادر ضحاک ماردوش است در آغاز کتاب، کوش با جعل‌نامه‌ای از سوی دارنوش نیای ماتوش شاه روم به فریب او را به پرداخت باژ مجبور می‌کند و برادر شاه روم را به رسم گروگان به نزد خود می‌خواند و داستان با ماجراهای دیگر که در روند کلی داستان چندان مؤثر نیستند، به پیش می‌رود. سفر اسکندر، دیدن تندیس کوش پیل دندان، کسب اطلاعاتی درخصوص وی از راوی مهانش نامی که خویش را از خاندان جمشید می‌شمارد، از این دست ماجراهاست.

ماهنگ فرمانروای چین مورد خشم ضحاک قرار می‌گیرد کوش - برادر ضحاک - راهی چین می‌شود و حاصل ازدواج او با دختری از طایفه پیلکوشان، پیل دندان است که بسیار زشت است. پدر فرزند را در بیشه‌ای رها و آبتین که کودک را پیدا، و به اصرار همسرش او را در خانه خود نگهداری می‌کند؛ به وی آیین جنگ و شکار می‌آموزد تا سن ۲۵ سالگی، کوش به لشکر آبتین حمله می‌کند و پیل دندان دلیریها می‌کند در گرما گرم جنگ، کوش فرزند خود را باز می‌شناسد و پیل دندان را به نزد خویش می‌خواند، از این پس با لشکر پیل دندان رویاروی لشکر ایران می‌آیند، آبتین به ماچین می‌رود و طهپور شاه پادشاه ماچین به پذیره وی می‌رود و او را در جزیره خویش پناه می‌دهد. کوش و فرزندش پیل دندان با لشکر خود به خمدان پایتخت چین باز می‌گردند و فرزند خویش را شاه می‌خوانند و قصد جزیره ماچین (به نام‌های سیلا، جزیره، کوه، در بند) می‌کنند.

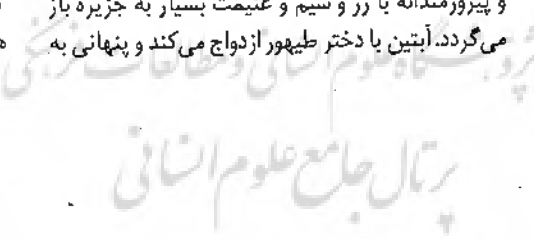
پسر عازم جنگ می‌شود و پدر می‌میرد و پیل دندان شکست می‌خورد و به دعوت عموی خویش ضحاک عازم بیت‌المقدس می‌شود. آبتین به چین حمله می‌کند و پیروزمندانه با زر و سیم و غنیمت بسیار به جزیره باز می‌گردد. آبتین با دختر طهپور ازدواج می‌کند و پنهانی به

ایران باز می‌گردد و حاصل ازدواج آنها فریدون است، ماجرای سفر پنهانی آبتین به گوش ضحاک و کوش پیل دندان می‌رسد و درصدد کشتن وی برمی‌آیند دو پسر فریدون به دست ضحاک کشته می‌شوند، اما فریدون جان سالم بدر می‌برد. فریدون با بختیاری ضحاک را اسیر می‌کند و قصد دفع ستم پیل دندان را از چین می‌کند، سپاهی به فرماندهی قارن رهسپار چین و پیل دندان اسیر می‌شود.

کوش را بند می‌نهند و در دماوند کوه به همراه ضحاک چهل سال در بند می‌ماند. تا اینکه با رایزنی مشاوران فریدون برای دفع فتنه سیاهان توبی و بجه او را برمی‌گزینند، کوش تا اندلس پیش می‌رود و فتح‌نامه به فریدون می‌فرستد و موفق می‌شود حمله دوباره سیاهان توبی و بجه را دفع کند شهری استوار در برابرشان بنا می‌کند، اما سرانجام راد وفا نمی‌سپرد و ایرانیانی را که به همراه او در لشکرش بودند دربند می‌کشد. فریدون جهان را به سه بخش تقسیم می‌کند و لشکری را به فرماندهی قارن برای سرکوبی کوش روانه می‌کند و لشکر پس از کوشش‌های بسیار بر دشمن غلبه می‌کنند.

اما تقسیم جهان بین سلم و تور و ایرج موجب برافروختن آتش حسد می‌شود و ایرج کشته می‌شود و پیل دندان به همدستی سلم و تور برادرکش به رویارویی با فریدون برمی‌خیزند، منوچهر نیریه فریدون به خون‌خواهی ایرج کمر می‌بندد و شاهد پیروزی پی در پی رخ می‌نماید. تور از خراسان روی به هزیمت می‌نهد، و چند سالی بعد کشته می‌شود و کوش به همراهی سلم آهنگ جنگ با منوچهر می‌کند و از زخم گرز گاو سر فریدون آسیب می‌بیند. سلم کشته می‌شود. قارن پیل دندان را تعقیب می‌کند، اما توفیقی نمی‌یابد و پیل دندان در خاوران صاحب شوکت می‌گردد.

اکنون در ایران اوضاع به گونه‌ای دیگر است. کیکاوس پادشاه ایران است و کوش بر آن است. که با همدستی پادشاه ایران سیاهان شورشی توبی و بجه را

قهرمان سلیمانی

حماسه کوش‌نامه

سرکوب کند و کیکاوس نامالایمات بسیار می بیند و رستم در راه رسیدن او به مغرب کوششهای بسیار می کند. کیکاوس با هدیه های بسیار روی به ایران می نهد و کوش به اندلس بازمی گردد.

این مرحله بواقع پایان بخشی عمده از زندگی پرکشاکش پیل دندان است. پس از این دربرخورد با پیری روشن ضمیر از فرزندان جمشید راه یزدان پرستی پیشه می گیرد و پایان زندگی وی در کتاب نیامده است.

کوش نامه متنی است که چه در نحوه تحریر داستان و چه به لحاظ حضور عناصر داستانهایی اساطیری و چه شخصیت‌های داستانی همانندیهایی با شاهنامه دارد ولی این همانندیها به گونه ای نیست که بتوان گفت کاملاً در سیطره معنوی فردوسی بزرگ باقی مانده است. فریدون و آبتین و منوچهر و ضحاک و سلم و تور و ایرج و فرارنگ (فرانک شاهنامه) نشان دهنده پیوند استوار شخصیت‌های داستانی این متن با قهرمانان شاهنامه است.

منظومه کوش نامه در ۱۰۱۲۹ بیت در بحر متقارب مثنی مقصور سروده شده و بر مبنای نسخه واحدی که تحریر آن به سال ۸۰۰ هـ. ق صورت گرفته، تصحیح شده است. آنان که در کار تصحیح متون دستی دارند می دانند که تصحیح متنی از این دست که ریشه در اعماق تاریخ اساطیری دارد بر مبنای نسخه ای واحد که قریب ۳۰۰ سال پس از فوت شاعر تحریر شده است تا چه اندازه دشوار است.

دشواری تصحیح متونی از این دست را که در تاریخ ادبی گذشته ما چندان مورد توجه نبوده اند و نسخ چندانی از آن در دست نیست، در همین کتاب بروشنی می توان دید. شک و تردید و دودلی محقق را که وسواسی در درست نویسی دارد به زحمت می افکند تا در پی یافتن کوچکترین اطلاعی از زندگی مؤلف یا تحریر درست مطلب به جستجو بپردازد و هر آگاهی اندکی

برای او توفیقی بزرگ است.

استاد دکتر متینی به تصحیح متنی دست یازیده اند که حتی در تعیین نام کتاب و مؤلف آن منابع موجود روشنگری چندانی ندارند تا چه رسد به اشکالاتی که در متن نسخه واحد وجود دارد و ذوق کاتب و دانش ادبی شاعر و گذشت زمان همه و همه دست به دست هم داده اند و موانع بسیار در درک درست متن فراهم آورده اند تا بدان جا که حتی پژوهشگران و متن شناسان بزرگ نیز از حل بسیاری از غوامض آن درمانده اند.

مصحح متن نیز پس از استدلالهای مختلف درباره «ایران شاه» یا «ایران نشان» بودن نام شاعر می نویسد: البته همچنان که به استناد ضبط دو نسخه خطی پاریس و دو بلین مجمل التواریخ، سراینده بهمن نامه و کوش نامه را نمی توان «ایران شاه بن ابی الخیر» دانست، برای قبول ضبط «ایران نشان» نیز جز با استناد به ضبط این کلمه در همین دو نسخه و به خصوص تکیه بر ضبط «دشوار»، دلیلی دیگر اقامه نمی توانیم کرد. تا آن جا که بنده تفحص کرده است، این نام (ایران نشان) بنحز در کتاب مجمل التواریخ در کتابی دیگر نیامده است و معنی آن روشن نیست. (صص ۲۹-۳۰)

استاد محقق محترم به افادات شفاهی مرحوم دکتر احمد تفضلی دایر بر استعمال تلفظ «کرمانشان» - نام فعلی «کرمان شاه» - نیز نمی تواند روشنایی بر نام مؤلف بیفکند (ص ۲۳) ضبط نام شخصیت اصلی کتاب نیز همچنان محل شک و ابهام است و نظر خواهی مصحح از اهل فضل برای حل مشکل نتوانسته راهگشا باشد. «جلال متینی، کوش یا گوش؟» مجله ایران نامه، سال ۶، شماره اول (پائیز ۱۳۶۶) ص ۱-۱۳ و کوش نامه، (صص ۳۵-۴۱)

معنای کوش یا گوش بودن نام قهرمان داستان همچنان حل نشده باقی مانده است و بعید است تا زمانی که منابع قابل اعتمادی از زندگی شاعر و نسخه ارزشمندتری از متن به دست آید، مشکل حل شود. افتادگیهای نسخه و کم سواد بودن کاتب و منحصر

به فرد بودن آن موجب شده که متن تصحیح شده در بسیاری موارد حاصل تفرس استاد متینی باشد نه لزوماً آنچه شاعر سروده است. بعلاوه در متنی که حدود ۱۰/۰۰۰ بیت است، پانصد بیت معنای روشن و محصلی ندارد؛ یعنی رقمی حدود یک بیستم متن و مصحح دانشمند کتاب آن چنان که شیوه اهل فضل است بیتها را با علامت سؤال مشخص کرده اند و در بسیاری موارد وجوه محتمل معنایی را هم طرح کرده است

اما در بعضی موارد تفرسات مصحح متن جای تأمل دارد همانند آنچه در بیت ۵۴۰۶ آمده است:

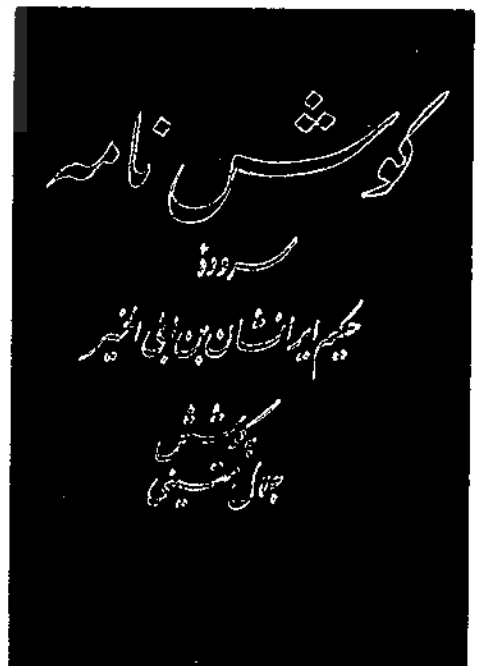
بزرگان بدین رای خستو شدند

ز پیکار و [] ز رم یک سوشدند
مصحح در پانوشت مرقوم فرموده اند: «در اصل خستو (حرف دوم بی نقطه است)» پیدا است که در این بیت خستو هم می تواند دارای معنا باشد که به ضبط نسخه نزدیکتر است (ص ۴۳۳)

و در بعضی موارد نیز وجوه محتمل معنایی در بیت نادیده گرفته شده و تنها به معنی واحدی بسنده شده است. همانند آنچه که برای معنای واژه «آهستگی» پیشنهاد فرموده اند که تنها معنای کندی را ذکر فرموده اند، در صورتی که در ابیات مورد اشاره متن هم آنجا که واژه آهستگی به کار رفته و هم آنجا که کلمات همخانواده آن همچون: «آهسته» «آهسته تر»، «آهسته تر مرد» می توان معنای «وقار» و «احترام» و «تبحر» را نیز در نظر داشت.

اما این نکته های کوچک به هیچ وجه از ارج و اعتبار کار استاد متینی نمی کاهد، گرچه برای در دست داشتن متنی پاکیزه و قابل اعتماد از کوش نامه باید همچنان منتظر بود تا دست روزگار ما را به نسخه یا نسخه هایی قابل اعتماد از این متن رهنمون شود و با همت مردی دانشمند چون دکتر متینی تصحیح نهایی متن صورت پذیرد. □

رتال جامع علوم انسانی

سروده حکیم ایران نشان بن ابی الخیر

به کوشش جلال متینی

انتشارات علمی، ۱۳۷۷